

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПСИХОЛОГІЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

PSYCHOLOGY

Випуск 2, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Редакційна колегія

Грись А. М., доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (головний редактор)

Карпенко З. С., доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогічної та вікової психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Крупельницька Л. Ф., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Павлюк М. М., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Попович І. С., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Херсонський державний університет

Расвська Я. М., доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Хміляр О. Ф., доктор психологічних наук, професор, начальник кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Dr hab Mirucka, Beata, Professor, Faculty of Education, University of Białystok (Białystok, Poland)

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 23.06.2021 (протокол № 3)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24775-14715P,
видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/maup.psych

Наукові праці МАУП. Психологія. 2021. Вип. 2. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 48 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку психології. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ЗМІСТ

Тетяна ГРИШИНА

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ПСИХОЛОГІВ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ.....5

Леся ЗАЛАНОВСЬКА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....12

Ірина ЗУБІАШВІЛІ

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....18

Тетяна КОРЕНЬ

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ
МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА У ВНЗ.....26

Ольга ЛАВРЕНКО

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....30

Марія ПАВЛЮК, Антоніна ГРИСЬ

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНА САМОСТІЙНОСТІ
СТУДЕНТАМИ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....36

Наталія ТКАЧЕНКО

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЗАНЕДБАНOSTІ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....41

УДК 159:923.2.042

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.2.6>**Марія ПАВЛЮК**

доктор психологічних наук, професор кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-0822-8128

Антоніна ГРИСЬ

доктор психологічних наук, професор кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-0153-2303

Mariia PAVLIUK

Doctor of Psychological Sciences, Professor at the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-0822-8128

Antonina HRYS

Doctor of Psychological Sciences, Professor at the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-0153-2303

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНА САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТАМИ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

PECULIARITIES OF INTERPRETATION OF THE PHENOMENON OF INDEPENDENCE BY STUDENTS OF THE HUMANITIES

У статті подано результати дослідження важливої для сучасної психологічної теорії та практики проблеми – розвитку самостійності студентів гуманітарних спеціальностей. Представлено сучасні погляди дослідників на феномен самостійності. Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей розуміння та інтерпретації студентами поняття самостійності із увагою на його окремих складових.

Показано специфіку розуміння самостійності студентами-політологами із акцентом на вольовій сфері особистості, в той час як у студентів – психологів більше визначень самостійності стосуються емоційної сфери, що пов'язано як із індивідуально-психологічними особливостями, так і з рівнем їх професійної ідентичності.

Обґрунтовано необхідність розробки інноваційних психологічних технологій у тому числі в умовах дистанційного навчання для розвитку самостійності майбутніх фахівців у залежності від рівня усвідомленості та розвитку окремих структурних складових самостійності.

Ключові слова: активність, суб'єктність, самостійність, відповідальність, вибір.

The article presents the results of a study of an important problem for modern psychological theory and practice – the development of independence of students of humanities. The modern views of researchers on the phenomenon of independence are presented. The purpose of the article is to highlight the results of the study of the peculiarities of understanding and interpretation by students of the concept of independence with attention to its individual components.

The specifics of students' understanding of independence are shown by political science students with an emphasis on the volitional sphere of personality, while psychology students have more definitions of independence related to the emotional sphere, which is related to both individual psychological characteristics and their level of professional identity.

The necessity of development of innovative psychological technologies including in the conditions of distance learning for development of independence of future experts depending on level of awareness and development of separate structural components of independence is substantiated.

Keywords: activity, subjectivity, independence, responsibility, choice.

Актуальність дослідження. В наш час темі самостійності студентів відводиться ключова роль. І стосується це як навчально-виховного процесу у ЗВО, так і реальних умов життєдіяльності особистості. В умовах різноманіття цінностей та смислових орієн-

тирів сучасній молоді щоденно необхідно здійснювати самостійні вибори як стосовно внутрішньоособистісних рішень, так і між-особистісних взаємодій. Сьогодні зростає роль особистісного фактора і самостійності належить пріоритетне місце у системі

ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. Саме завдяки самостійності особистість стає здатною вибудовувати власну освітню, професійну індивідуальну траєкторію та досягати успіхів у різних сферах свого життя.

Самостійність є системною характеристикою особистості до складу якої входять як окремі особистісні якості: автономність та незалежність, впевненість у собі, стресостійкість а також різного роду здатності: здатність вибудовувати власні межі, здатність відстоювати власну думку, здатність робити вибори та приймати рішення і ще багато інших особливостей особистості, які належать як до свідомої, підсвідомої, так і до несвідомої сфери психіки.

Самостійність особистості формується поступово і послідовно впродовж усіх етапів онтогенезу. Та навіть за останніми дослідженнями у цьому напрямку ще задовго до зачаття дитини (залежно від того, скажімо чи живе нуклеарна сім'я оремо від інших своїх родичів чи ні).

Саме тому так непросто буває вибудовувати цілеспрямовані психологічні впливи на розвиток самостійності підростаючої особистості. Бо скажімо батьки часто у психолога скаржаться на несамостійність власної дитини, натомість самі відпускають своє життя на самоплин і не беруть на себе відповідальності за якість та спосіб свого життя.

Чи скажімо усе життя здійснюють вибір за дитину, приймають ті рішення, які на їх погляд є правильними. Зовсім не цікавляться, що сама дитина думає з того чи іншого приводу. А потім виявляється, що у дитини несформований навик думати самостійно, робити самостійні вибори, демонструвати самостійну поведінку. Та було б не так сумно, якби питання самостійності особистості стосувалися лише підростаючої особистості. Бо на етапах дорослішання ще є надії на те, що щось можливо виправити, розвинути, сформувані. Однак усе набагато складніше виявляється тоді, коли у дорослому віці до психолога звертаються клієнти із запитаннями, що мама у сорок років не хоче дати їм гроші на те, що купити нове авто. А от братові вона купляє нові автомобілі частіше ніж мені (причому брату також уже далеко за тридцять...). Відмова матері викликає ненависть до рідного брата і звинувачення на її адресу і образи, образи, образи... І такі випадки у практиці психологічного консультування не поодинокі. Кожен третій клієнт приходить із подібними запитаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самостійність вивчалася у педагогічних дослідженнях (А.А. Вербицький, Л.М. Мітіна, В.А. Якунін, В.А. Балюк, Е.Ф. Мосін, М.А. Данилов, Р.І. Іванов, І.Д. Клегеріс; М.І. Дьяченко, Л.А. Кандибович і ін.), в пси-

хологічних дослідженнях де під самостійністю розуміють виконання дій без допомоги іншого (Г.Н. Сартан), як вольову якість особистості (В.А. Артемов, В.А. Крутецький, Н.Д. Левітов, М.В. Чумаков, В.В. Богословський, А.Г. Ковальов і В.Н. Мясіщев, К.Н. Корнілов та ін.), як інтегровану властивість особистості (А.І. Савенков, С.В. Чебровська, С.Л. Рубінштейн), як регуляторну властивість суб'єкта (А.К. Осницький, В.І. Моросанова). Існуючі дослідження самостійності як цілісної якості особистості однак не відображають сучасних поглядів та розуміння самими студентами цієї надважливої особистісної якості, що б дало змогу ефективніше скоригувати психологічні впливи на розвиток самостійності у майбутніх фахівців.

Мета статті – розкрити особливості розуміння та інтерпретації феномена самостійності студентами гуманітарних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Самостійність особистості стосується різних сфер життя особистості: когнітивної (самостійність думки, самостійність установки – власної чи чужої, самостійності вибору, ціннісних пріоритетів тощо), емоційної (емоційна залученість у стани іншого, що пов'язується із співзалежною поведінкою чи навпаки – самодетермінованість особистості), поведінкової (рівня домагань, сили волі, наполегливості, цілеспрямованості). Самостійність більшості авторів пов'язує із властивістю особистості, її якістю (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн та ін.), із продуктивною активністю і суб'єктивним досвідом (О.К. Осницький), внутрішньою енергією (З. Фрейд), з Я особистості (Е. Фромм), здібностями (К.К. Платонов), моделлю поведінки (А. Ребер).

Самостійність особистості як психологічний феномен тісно пов'язана із активністю особистості. Активність як основа проявів суб'єктності зустрічається у працях А. А. Бодальова, А. А. Брегадзе, Б. А. В'яткіна, М. В. Єрмолаєва, В. А. Машина, Д. В. Пивоварова, Е. А. Сергієнка, А. К. Осницького і ін. Активність, в свою чергу описується як особлива якість взаємодії суб'єкта з реальністю, спосіб особистісного самовираження і самоздійснення, при якому особистість досягає своєї цілісності, самостійності і стає суб'єктом, що розвивається самостійно.

На думку А.М. Трещова власне суб'єктну активність можна визначити в тих сферах діяльності, в яких людина вільно визначає міру суб'єктної включеності і міру своєї творчості при досягненні цілей. При цьому, аналізуючи взаємозв'язок понять «суб'єкт і активність», А.К. Осницький говорить про

те, що потрібно прояснити про яку активність ідеться. Навіть якщо йдеться про дії людини, її діяльність, потрібно з'ясувати, наскільки вона активна в цій діяльності, наскільки є її суб'єктом, а не пасивним виконавцем чужої волі, потрібно також вказати, які з психічних явищ є дійсним надбанням суб'єкта і з чого ця сама суб'єктність складається.

Слід зазначити, що, на думку А. В. Петровського «активність як діяльний стан суб'єкта детермінована внутрішньо, з боку його відносин зі світом, і реалізується зовні, в процесах поведінки» [4], тому для вивчення специфіки активності самостійного, адаптивного і безпорадного суб'єкта необхідно спостереження за його реальною поведінкою».

Таким чином, можна сказати, що люди з особистісною безпорадністю, для яких характерний низький рівень суб'єктності, відмовляються від прояву своєї суб'єктності, від можливостей вибору, від прийняття рішення, вони надають це право іншим суб'єктам (людині, релігії, державі).

У дослідженнях Д.А. Цирінг особистісна безпорадність і самостійність має два полюси континууму, які співвідносяться з різними рівнями суб'єктності. «Знаходження людини на тій чи іншій точці континууму «особистісна безпорадність – самостійність» є індикатором її рівня суб'єктності, тобто її здатності перетворювати дійсність, а також власну життєдіяльність, керувати своєю діяльністю» [6].

Методологія дослідження. Самостійність є професійно-важливою якістю професіонала та одночасно засобом досягнення професійної майстерності фахівця. Самостійність як особистісне утворення має важливе значення для її розвитку. Оскільки так само існують індивідуальні особливості становлення та прояву особистісної самостійності. Наприклад, у практиці роботи з психологами ми часто пересвідчуємось, що самостійність тісно пов'язана із Его станами особистості. Так, серед студентів-психологів, які мають низький рівень самостійності домінує Его-стан «Дитина». В той же час у тих, у кого домінуючим є Его – стан «Дорослий» самостійність розвинена на більш високому рівні.

Так само у процесі тренінгової діяльності зі студентами-психологами найбільш часто обговорювана серед них, небажана для них самих, риса характеру – лінь. Причому, як з'ясовується у процесі роботи часто лінь – насправді не риса студента, а батьківські проєкції на них у процесі соціалізації. Тобто тут не усе так однозначно, як здається на перший погляд. І тому часто для того, аби визначити, які риси особистості є справді їхніми у них самих, а які є

запозиченими від когось зовні: від батьків чи інших значимих дорослих потрібна не одна зустріч роботи з психологом, а також посиленна домашня самостійна робота над собою.

Що ж стосовно роботи зі студентами інших спеціальностей також помічено, що їхнє розуміння власної самостійності як особистісної якості має свою специфіку. Тому ми вирішили з'ясувати на практиці, що саме думають про самостійність майбутні фахівці.

Зокрема на основі теоретичного аналізу було використано як основу початкові діагностичні дані про природу та змістове наповнення феномена самостійності, які слугували орієнтиром для подальшої роботи у цьому напрямку.

Після чого було здійснено аналіз та способи інтерпретації самими студентами самостійності як особистісної та професійної якості майбутніх фахівців. Отримані дані аналізувалися методом контент-аналізу. В якості основних параметрів аналізу даних робіт були:

- розуміння природи самостійності особистості як психологічного феномена;
- оцінка рівня сформованості власної самостійності студента;
- які риси характеру допомагають чи перешкоджають розвитку самостійності.
- які способи розвитку самостійності в умовах ЗВО.

Думки майбутніх фахівців свідчать про те, що рівень самостійності як особистісної якості є недостатньо сформованим. Наведемо узагальнено отримані нами результати (див. таблицю 1).

Як видно із таблиці, у студентів-політологів у розумінні феномена самостійності більше зустрічаються такі параметри самостійності, як: самостійність дій, здатність до прийняття власних рішень, відповідальність за власні вчинки та їх наслідки. Тобто можна зробити висновок, що у них переважає інтерпретація самостійності на основі вольових, операційних та поведінкових проявів, що може бути пов'язано як із попереднім досвідом студентів, так із установками, що визначаються їх професійною ідентичністю.

Майбутні ж психологи більш ширше визнають поняття самостійності та пояснюють його, застосовуючи більш складні схеми інтерпретації. У них акцент на рисах особистості подано більш розгорнуто. Також їх визначення є більш змістовними. У деяких самостійність розуміється через відчуття та переживання, або є як процес роботи над собою. Водночас як у психологів так і у політологів зустрічаються визначення самостійності, які мають дещо ідеалістичний характер. Наприклад: «...Досягнення мети без допомоги іншого...».

Таблиця 1

Думки студентів про поняття «самостійність особистості» (кількість студентів – 30 студентів)

Категорії аналізу	Одиниці аналізу	Відсотки	
Досліджувані моменти (основні теми)	Приклади висловлювань	Політологи	Психологи
1. Розуміння природи самостійності особистості як психологічного феномена;		%	%
1.1. Самостійна особистість – це особистість яка:			
а) вміє усе робити самостійно	«Для мене поняття самостійної особистості – це вміння усе робити самостійно, як на побутовому рівні, так і в суспільному житті».	6,6	-
б) вміє вирішувати свої проблеми та приймати власні рішення, самостійно виконувати завдання та без сторонньої допомоги здатна досягати поставленої мети;	«Самостійна особистість – це особистість, яка без сторонньої допомоги здатна досягати поставленої мети, виконати те чи інше завдання».	40	53
в) відповідальна, і не залежить від чужої думки, переконань або дії;	«...Насамперед та, яка є відповідальною і не залежить від чужої думки або дії».	33	66,6
г) вміння самостійно обирати власний шлях у житті	«На мою думку, самостійна особистість – це не лише в економічному плані, але й уміння турбуватися про себе, виходити з важких ситуацій самостійно, вміння мислити і обирати власний шлях у житті...»	10	6,6
д) вміння турбуватися про себе;	-	3,3	-
е) вміння мислити;	-	3,3	-
є) можливість обирати та робити те, що вважаєш за потрібне	«...це можливість обирати та робити те, що вважаєш за потрібне, вибір життєвої позиції, пріоритетів тощо».	-	16,6
ж) має адекватну самооцінку	«Особистість, яка здатна адекватно оцінювати себе, свої сили, можливості».	-	13,3
з) здатна самостійно пристосуватися до навколишнього середовища, адаптуватися;	«Людина, здатна самостійно пристосуватися до навколишнього середовища, адаптуватися до життя»	-	6,6
и) усвідомлення та реалістичне сприйняття дійсності	«Це присутність обов'язково у особистості відчуття відповідальності за зроблене, усвідомлення і сприйняття дійсності реально, вміння самостійно вирішувати проблеми».	-	3,3
і) здатна задовільняти свої потреби	«Самостійна особистість – це та особистість, яка може задовільняти свої потреби за особистої ініціативи».	-	3,3
й) має права та обов'язки	«Це особистість, яка має конкретні права та обов'язки, яких вона безпосередньо дотримується».	-	3,3
к) працює над собою, займається самопізнанням	«Самостійність – як комплекс моєї Я – ідентичності». Я самостійна, коли я працюю над собою, аналізую себе, також коли відбуваються якісь внутрішні переживання.	-	3,3
ж) має адекватну самооцінку	«Особистість, яка здатна адекватно оцінювати себе, свої сили, можливості».		4
з) здатна самостійно пристосуватися до навколишнього середовища, адаптуватися;	«Людина, здатна самостійно пристосуватися до навколишнього середовища, адаптуватися до життя»		2
и) усвідомлення та реалістичне сприйняття дійсності	«Це присутність обов'язково у особистості відчуття відповідальності за зроблене, усвідомлення і сприйняття дійсності реально, вміння самостійно вирішувати проблеми».		1
і) здатна задовільняти свої потреби	«Самостійна особистість – це та особистість, яка може задовільняти свої потреби за особистої ініціативи».		1
й) має права та обов'язки	«...Це особистість, яка має конкретні права та обов'язки, яких вона безпосередньо дотримується».		1
к) працює над собою, займається самопізнанням	«Самостійність – як комплекс моєї Я - ідентичності». Я самостійна, коли я працюю над собою, аналізую себе, також коли відбуваються якісь внутрішні переживання».		1

Це ми можемо пояснити вищим рівнем рефлексії студентів-психологів, що відображає зміст тих навчальних дисциплін, які вони вивчають. Із висловлювань їх стає зрозуміло, що вони більш компетентні у поясненні характеристик власного внутрішнього світу у порівнянні із політологами.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави зробити наступні висновки :

1. Самостійність – це системна якість особистості, яка розуміється різними дослідниками по-своєму: як якість чи властивість

особистості, як здатність, як енергія, як Я особистості, як система здібностей, що залежить від акцентів від уваги дослідників на окремих проявах самостійності.

2. Розуміння самостійності студентами різних спеціальностей своєї відмінності, що зумовлено як попереднім досвідом, так і професійною ідентичністю.

3. Самостійність у студентському віці є одним із показників успішності освіти, що визначає здатність студентів до самостійних суджень та прийняття ефективних рішень у процесі набуття компетентностей.

Література:

1. Алієва Е.Ю. Психологічні чинники формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору [Текст]: дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07. Київ, 2017. 257 с.
2. Бенера В.Є. Пізнавальний аспект самостійності майбутнього педагога. Пошуки, проблеми, перспективи : монографія. Тернопіль : Воля. 2006. 324 с.
3. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психолог. исследование субъекта в его бытии. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
4. Петровский В.А. Личность в психологии. Парадигма субъектности. Ростов-на-Дону, 1996. 440 с.
5. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности : монография. Ижевск, Набережные Челны : Изд-во Института управления, 2009. 408 с.
6. Циринг Д.А. Личностная беспомощность и самостоятельность как полярные комплексные характеристики личности : Материалы IV Всерос. съезда РПО, 18–21 сентября 2007 года. В 3 т. Т. 3. Москва ; Ростов н/Д : Изд-во «Кредо», 2007. С. 311.

References:

1. Aliieva, E.Yu. (2017). *Psychologichni chynnyky formuvannya u studentiv zdatnosti do samostiinoho zhyttievoho vyboru* [Psychological factors of formation of students' ability to make independent life choices]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 257 p. [in Ukrainian].
2. Benera, V.Ye. (2006). *Piznavalnyi aspekt samostiinosti maibutnoho pedahoha. Poshuky, problemy, perspektyvy* [Cognitive aspect of the independence of the future teacher. Searches, problems, prospects]. Ternopil: Volia. 324 p. [in Ukrainian].
3. Nartova-Bochaver, S.K. (2008). *Chelovek suverenyy* [Text]: psikholog. issledovanie sub'ekta v ego bytii. [Sovereign man [Text]: psychologist. study of the subject in his being]. Sankt-Peterburg: Piter, 400 p. [in Ukrainian].
4. Petrovskiy, V.A. (1996). *Lichnost' v psikhologii. Paradigma sub'ektnosti*. [Personality in psychology. The paradigm of subjectivity]. Rostov-na-Donu, 440 p. [in Russian].
5. Prygin, G.S. (2009). *Psikhologiya samostoyatel'nosti*. [The psychology of self-reliance] Izhevsk, Naberezhnye Chelny: Izd-vo Instituta upravleniya, 408 p. [in Russian].
6. Tsiring, D.A. (2007). *Lichnostnaya bespomoshchnost' i samostoyatel'nost' kak polyarnye kompleksnye kharakteristiki lichnosti* [Personal helplessness and independence as polar complex characteristics of personality]. *Materials of the IV All-Russia. Congress RPO*, September 18-21, 2007: in 3 volumes. T. Z. 18-21 sentyabrya 2007 goda: v 3 t. T.Z. Moscow; Rostov n/D: Izd-vo «Kredo», p. 311. [in Russian].